

Κατερίνα Ίεροδιακόνου
Οί άρχαίοι φιλόσοφοι για τήν ψυχή

Πρώτη έκδοση, Άθήνα 2010

Παραγωγή:
Τυπογραφικό έργαστήρι «Δόμος»

Όμιλία που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος
MEGARON PLUS
μέ τή συνεργασία και χορηγό τò
Κοινοφελές Ίδρυμα Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου
(ΚΙΚΠΕ)

Κατερίνα Ίεροδιακόνου

Οι αρχαίοι φιλόσοφοι
για την ψυχή

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΤΟ ΘΕΜΑ ΜΟΥ «ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΗ»

Είναι υπερβολικά γενικό. Δεν είναι δυνατόν να μπορέσω να καλύψω ἐδῶ ὅλα τὰ ζητήματα πού ἀπασχόλησαν τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους σχετικὰ μὲ τὴν ψυχὴ. Κι οὔτε εἶναι δυνατόν να μιλήσω γιὰ τὶς θέσεις ὅλων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἔστω καὶ γιὰ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ζητήματα. Πρόθεσή μου εἶναι ἀπλῶς να σκιαγραφήσω κάποιες ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ὀρισμένων ἀρχαίων φιλοσόφων, γιὰ να παρουσιάσω μερικὰ θέματα πού νομίζω εἶναι ἀκόμη ἐνδιαφέροντα. Καὶ πρόκειται να παρουσιάσω τὰ θέματα αὐτὰ περισσότερο ὡς ἐρωτήματα καὶ ἀπορίες πού ἀξίζει κανεὶς να σκεφτεῖ, παρὰ ὡς δογματικὲς θεωρίες πού θὰ πρέπει εἴτε να τὶς ἀποδεχτοῦμε εἴτε να τὶς ἀπορρίψουμε.

Πιὸ συγκεκριμένα, θὰ ἤθελα να ἀναφερθῶ σὲ τρεῖς φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Στωικὸ φιλόσοφο Χρυσίππο, γιὰ να ἐξετάσω, ἔστω καὶ πολὺ σύντομα, τί ἔχουν να μᾶς ποῦν γιὰ τὰ ἐξῆς ζητήματα: Εἶναι ἐνιαία ἡ ψυχὴ ἢ ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη πού ἀσκοῦν διαφορετικὲς λειτουργίες; Συνίσταται ἀπὸ ὕλη ἢ ψυχὴ ἢ εἶναι ἄυλη; Βρίσκεται σὲ ἓνα συγκεκριμένο σημεῖο τοῦ ἀνθρώπινου σώματος καὶ σὲ ποιό; Εἶναι ἀθάνατη ἢ ψυχὴ; Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἔχουν ψυχὴ καὶ τὰ ἄλλα ζῶα; Σὲ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, λοιπόν, θὰ ἤθελα να μελετήσω τὶς ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Χρυσίππου, γιὰ να ἐντοπίσουμε τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα διαφωνοῦν καὶ να σκεφτοῦμε τοὺς λόγους πού τοὺς ὀδη-

γοῦν σέ διαφορετικέσ θέσεισ, ἀλλά καί τῆ σημασία τῶν διαφορετικῶν τουσ θέσεων.

Δέν μπορῶ ὅμως νά ἐξετάσω τίσ ἀπόψεισ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων γιά τήν ψυχή, ἔστω καί μερικῶν ἀπό αὐτούσ, χωρίσ νά ἀναφέρω τὸ πῶσ κατανοοῦν οἱ ἀρχαῖοι τήν ψυχή, ποιά δηλαδὴ εἶναι ἡ χρῆση τῆσ ἔννοιασ τῆσ ψυχῆσ, πρὶν ἀσχοληθοῦν μαζί της καί τήν ἐνσωματώσουν στίσ θεωρίεσ τουσ οἱ φιλόσοφοι. Αὐτὸ θά βοηθήσει, ἐλπίζω, νά παραμερίσουμε κάπως τὸν δικὸ μας σύγχρονο τρόπο κατανόησ ἀυτῆσ τῆσ ἔννοιασ, ποὺ μπορεῖ νά εἶναι ἀρκετὰ γενικὸσ, ἀσαφὴσ καί σίγουρα ἐπηρεαμένοσ ἀπὸ θρησκευτικέσ παραμέτρουσ ποὺ δέν ταιριάζουν στὸ πλαίσιο τῆσ ἀρχαιοελληνικῆσ πραγματικότητασ. Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι χρῆσιμο νά ξεκινήσουμε ὄχι μὲ τῆ δική μας ἀναχρονιστικὴ θεώρησ τῆσ ἔννοιασ τῆσ ψυχῆσ, ὅποιαδήποτε κι ἀν εἶναι αὐτή, ἀλλά μὲ τήν ἔννοια τῆσ ψυχῆσ στὰ ὀμηρικὰ ἔπη, ἔτσι ὥστε νά κατανοήσουμε καλύτερα τήν ἰδιοτυπία καί τῆ συμβολὴ τῶν θεωριῶν ποὺ ἀναπτύσσουν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι. Γιατὶ ἓνα γιά τὸ ὁποῖο μποροῦμε, νομίζω, νά εἴμαστε σίγουροι καί σύμφωνοι στῆ φιλοσοφία, εἶναι τὸ γεγονὸσ ὅτι πολλέσ φιλοσοφικέσ ἔννοιεσ ξεκινοῦν ἀπὸ ἔννοιεσ τῆσ καθημερινῆσ μας γλώσσασ καί στῆ συνέχεια τίσ ἐπεξεργάζονται οἱ φιλόσοφοι, προσδίδοντάσ τουσ πιὸ συγκεκριμένεσ σημασίεσ, οἱ ὁποῖεσ μπορεῖ νά διαφέρουν ἀπὸ τῆ μία φιλοσοφικὴ σχολὴ στὴν ἄλλη, καί οἱ ὁποῖεσ συχνὰ ἀλλάζουν ἀπὸ τῆ μία περίοδο στὴν ἄλλη τῆσ ἱστορίασ τῆσ φιλοσοφίασ.

Στὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἡ ψυχή εἶναι πνοὴ ζωῆσ, αὐτὸ ποὺ δίνει

ζωή σέ κάτι, αὐτό πού κάνει κάτι ζωντανό, αὐτό πού χάνει κανεῖς μέ τὸ θάνατο. Ὁ Ὅμηρος ποτέ δὲν ἀποδίδει συγκεκριμένες λειτουργίες στὴν ψυχὴ, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ συνδέεται γενικά μέ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ἐνῶ γιὰ τὸν Ὅμηρο ψυχὴ ἔχουν μᾶλλον μόνο οἱ ἄνθρωποι, καὶ γι' αὐτό δὲν γίνονται ἀναφορὲς σέ ζῶα στὸν κάτω κόσμο, κατὰ τὸν ἕκτο καὶ πέμπτο αἰῶνα ἡ ψυχὴ χαρακτηρίζει ὅλους τοὺς ζωντανούς ὀργανισμούς. Ἄρα, ἡ πρώτη σημασία τῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς διακρίνει κάτι ζωντανό ἀπὸ κάτι πού δὲν εἶναι ζωντανό. Καὶ μέ αὐτὴ τὴ σημασία, ἄλλωστε, συνδέεται καὶ τὸ ἐπίθετο «ἔμψυχος», τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦμε καὶ σήμερα στὰ νεοελληνικά.

Στὰ κείμενα ὅμως τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ καὶ στὰ ἱπποκρατικά κείμενα, ἡ ψυχὴ σηματοδοτεῖ ὄχι μόνο τὴν παρουσία ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἠθικά χαρακτηριστικά μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα ἐνὸς ἀνθρώπου. Τὸ ὅτι κάποιος παρουσιάζεται ὡς γενναῖος, συνετὸς ἢ δίκαιος ὀφείλεται στὶς ιδιότητες τῆς ψυχῆς του. Καὶ στὰ νεοελληνικά μέ αὐτὴ τὴ σημασία χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐκφράσεις «ἔχει ψυχὴ» καὶ «εἶναι ψυχωμένος». Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔγινε ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὴν ψυχὴ καὶ τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀπέχει πολὺ τὸ νὰ συνδεθεῖ ἡ ψυχὴ καὶ μέ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη, καὶ γενικότερα μέ τὶς νοητικὲς ικανότητες τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν, γιὰ παράδειγμα, εἶναι ἡ ψυχὴ πού εὐθύνεται γιὰ τὶς γενναῖες πράξεις ἐνὸς ἀνθρώπου, γίνεται κατανοητὸ τὸ ὅτι εἶναι ἐπίσης ἡ ψυχὴ πού, σέ συγκεκριμένες συνθῆκες, ἀντιλαμβάνεται τί θὰ πρέπει κάποιος νὰ πράξει καὶ πῶς, ἂν θέλει νὰ πράξει γενναῖα. Εἶναι ἐνδιαφέρον, νομίζω, ὅτι αὐτὴ τὴ σύνδεση τῆς ψυχῆς μέ τὶς νοητικὲς ικανότητες

τοῦ ἀνθρώπου τὴν βρίσκουμε καὶ στὰ νεοελληνικά στὴν ἔκφραση «ψυχανεμίζομαι». Συνεπῶς, ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς στὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη, σχετίζεται τόσο μὲ τὰ ἠθικὰ χαρακτηριστικά τοῦ ἀνθρώπου ὅσο καὶ μὲ τὶς νοητικές του ἰκανότητες ποὺ θὰ καθορίσουν τὴ σκέψη καὶ τὴν πράξη του.

Ἄν περάσουμε τώρα στὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, συναντοῦμε ἐκεῖ μιὰ σημαντικὴ διεύρυνση τῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς. Γιατὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ ἠθικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἰκανότητά τους νὰ σκέφτονται, ποὺ ἀποδίδονται στὴ ψυχῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰκανότητά τους νὰ αἰσθάνονται, νὰ ἐπιθυμοῦν, νὰ ὄνειρεύονται καὶ νὰ πράττουν μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο. Μὲ λίγα λόγια, εἶναι ἡ ψυχὴ ποὺ καθορίζει ὅλες τὶς δραστηριότητες τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Καὶ εἶναι ἐπίσης στὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ποὺ ἡ ψυχὴ ριζικὰ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς μὴ ὑλική.

Ἄς ἀρχίσουμε, ὅμως, μὲ τὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ψυχῇ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη συστηματικὴ ψυχολογία. Ὁ Πλάτων συζητᾷ θέματα σχετικὰ μὲ τὴν ψυχῇ σὲ ἀρκετοὺς διαλόγους, ὅπως ὁ *Φαίδων*, ἡ *Πολιτεία*, ὁ *Τίμαιος*, καὶ οἱ σύγχρονοι μελετητὲς ἀναγνωρίζουν διαφορὲς στὴν πραγμάτευση τῶν θεμάτων γιὰ τὴν ψυχῇ, ὅπως παρουσιάζονται σὲ αὐτοὺς τοὺς διαλόγους. Ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ ἀναφερθῶ μόνο στὴν πλατωνικὴ ψυχολογία τῆς *Πολιτείας*, γιατί μὲ ἐνδιαφέρει κυρίως τὸ ζήτημα σχετικὰ μὲ τὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς σὲ μέρη ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ ζητήματα σὲ αὐτὸν τὸν διάλογο. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ τέταρτο βιβλίον τῆς *Πολιτείας* ὁ Πλάτων διαιρεῖ τὴν ψυχῇ σὲ τρία μέρη, χρησιμοποιώντας ἓνα μακροσκε-

λές και ιδιαίτερα περίπλοκο ἐπιχείρημα. Ἡ ἀρχὴ στὴν ὁποία βασίζεται τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πλάτωνα εἶναι τὸ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύουν γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα ταυτόχρονα ἀντιτιθέμενες καταστάσεις. Πιὸ συγκεκριμένα, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρατηροῦμε στὸν ἴδιο ἄνθρωπο ἀντιτιθέμενες καταστάσεις, ὅπως νὰ θέλει κάτι και νὰ τὸ ἀρνεῖται. Ἡ Ἀρχὴ τῆς Σύγκρουσης, ὅπως ὀνομάζεται ἀπὸ τοὺς σύγχρονους μελετητὲς αὐτῆ ἢ ἀρχή, δείχνει ὅτι ἂν ὑπάρχει τέτοια σύγκρουση, τότε ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐνιαῖος, ἀλλὰ εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο δύο ἄνθρωποι. Γιατί, σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, μπορεῖ κάποιος και νὰ ἐπιθυμεῖ νὰ πιεῖ ἀλλὰ και νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει αὐτὴ του τὴν παρόρμηση. Προκύπτει ἐπομένως μιὰ σύγκρουση, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἄνθρωπος τὴν ἴδια στιγμή ἀποδέχεται και ἀπορρίπτει τὸ ἴδιο πράγμα. Ἡ μόνη δυνατὴ ἐξήγηση, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀποτελεῖ ἐνότητα, και εἰδικότερα ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ τοῦ ἀθρώπου δὲν ἀποτελεῖ ἐνότητα ἀλλὰ περιέχει διακριτὰ μέρη. Ἄρα, ἡ Ἀρχὴ τῆς Σύγκρουσης χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα γιὰ νὰ δείξει ὅτι, παρὰ τὴν κοινὴ παραδοχὴ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἐνότητα, τὰ περιστατικὰ τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος περιέχει περισσότερες ἀπὸ μιὰ πηγὲς κινήτρων. Ἔτσι ὁ Πλάτων διακρίνει τὰ δύο μέρη τῆς ψυχῆς, τὸ λογιστικὸ και τὸ ἐπιθυμητικὸ. Στὰ δύο αὐτὰ μέρη, χρησιμοποιώντας και πάλι τὴν ἴδια Ἀρχὴ τῆς Σύγκρουσης, θὰ προσθέσει και τὸ τρίτο μέρος, τὸ θυμοειδές.

Τὸ λογιστικὸν εἶναι τὸ μέρος τῆς ψυχῆς πού λογίζεται, τὸ μέρος πού ἀγαπᾷ τὴ γνῶση και τὴ σοφία, τὸ μέρος πού

ἀναζητᾶ τὴν ἀλήθεια. Τὸ ἐπιθυμητικὸν εἶναι τὸ μέρος ποῦ ἐπιθυμεῖ τις σωματικὲς ἀπολαύσεις, αὐτὲς δηλαδή ποῦ ἐπιθυμεῖ κάποιος μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἔχει σῶμα. Τέλος, τὸ θυμοειδὲς εἶναι τὸ μέρος ποῦ ἀντλεῖ εὐχαρίστηση ἀπὸ τίς τιμὲς καὶ τὴ νίκη, ἀπὸ τὴν ἐπίτευξη ὧσων μπορούμε νὰ εἴμαστε περήφανοι. Ἴσως εἶναι παραπλανητικὸ, ὅμως, νὰ μιλάμε γιὰ «μέρη» τῆς ψυχῆς. Ὁ Πλάτων πουθενὰ δὲν λέει ὅτι πρόκειται γιὰ μέρη στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο, τουλάχιστον ὄχι στὴν *Πολιτεία*. Στὸ διάλογο *Τίμαιος* τὰ μέρη τῆς ψυχῆς ἐντοπίζονται σὲ μέρη τοῦ σώματος, ἀλλὰ στὴν *Πολιτεία* φαίνεται ὅτι τὸ μόνο ποῦ ἐνδιαφέρει τὸν Πλάτωνα εἶναι νὰ τονίσει τὴ συνθετότητα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Γιατὶ μόνο ἂν ἀποδεχτοῦμε τὴ συνθετότητα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὴ συνθετότητα στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Καὶ ἡ συνθετότητα στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά παρουσιάζεται ἐδῶ ὡς σύγκρουση ὄχι ἀνάμεσα στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα, ὅπως στὸ διάλογο *Φαίδων*, ἀλλὰ κυρίως ἀνάμεσα στὸ ἔλλογο καὶ τὸ μὴ ἔλλογο μέρος τῆς ψυχῆς.

Παρόμοια διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἔλλογο καὶ μὴ ἔλλογο μέρος τῆς ψυχῆς βρίσκουμε καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς γίνεται ἀκόμα πιὸ εὐρύτερη καὶ, παρόλο ποῦ κατανοεῖται ὡς ἄυλη, ὅπως καὶ στὸν Πλάτωνα, ἡ σχέση της μὲ τὸ σῶμα παρουσιάζεται μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Στὴν πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλη *Περὶ ψυχῆς*, ἡ ψυχὴ ὀρίζεται ὡς αὐτὸ ποῦ κάνει τοὺς ζωντανοὺς ὀργανισμοὺς ζωντανούς, καὶ ἄρα αὐτὸ ποῦ σχετίζεται μὲ ὅλες τίς λειτουργίες καὶ ἰκανότητές τους: τὴν ἰκανότητά τους νὰ τρέφονται καὶ νὰ αὐξάνουν, τὴν ἰκανότητά τους νὰ κινουῦνται, τὴν ἰκανότητά

τους να αισθάνονται τὸν κόσμον μετὰ τὴν αἰσθήσει τους, τὴν ἰκανότητά τους να συλλογίζονται. Εἶναι, δηλαδή, ἡ ψυχὴ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «μορφὴ» τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν, σὲ ἀντιδιαστολὴ μετὰ τὴν σωματικὴ ὕλη τους, αὐτὸ ποὺ σχετίζεται μετὰ τὴν ἰκανότητά τους, αὐτὸ ποὺ ἐξηγεῖ τὸ γιατί αὐτὰ ἔχουν τὴν ἰκανότητα ποὺ ἔχουν. Ἐνα παράδειγμα ἴσως βοηθήσει νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία γιὰ τὴν ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ σώματος μετὰ τὸν τρόπο ποὺ ἡ μορφὴ ἐνὸς σπιτιοῦ δομεῖ τὴν λάσπη καὶ τὰ τοῦβλα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἓνα σπίτι. Ἡ λάσπη καὶ τὰ τοῦβλα εἶναι ἡ ὕλη τοῦ σπιτιοῦ, ἡ ὁποία γίνεται σπίτι ὅταν ἀποκτᾷ τὴν μορφὴν τοῦ σπιτιοῦ. Μετὰ ἄλλα λόγια, εἶναι χάρις στὴ μορφὴν τοῦ σπιτιοῦ ποὺ αὐτὴ ἡ λάσπη καὶ αὐτὰ τὰ τοῦβλα ἀποτελοῦν σπίτι καὶ ὄχι, γιὰ παράδειγμα, τοῖχο. Ἄρα, γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ σπιτιοῦ ποὺ ἐξηγεῖ τὸ γιατί αὐτὴ ἡ ὕλη ἀποτελεῖ σπίτι καὶ ὄχι μιὰ ἄλλου εἴδους κατασκευὴ. Μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ ἡ παρουσία τῆς ψυχῆς ἐξηγεῖ γιατί ἡ ὕλη αὐτὴ εἶναι ἡ ὕλη ἐνὸς ἀνθρώπου, γιὰ παράδειγμα, καὶ ὄχι ἐνὸς ἄλλου ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ.

Ἡ βιολογικὴ ἐννοια τῆς ψυχῆς ποὺ συναντᾶμε στὸν Ἀριστοτέλη συνεπάγεται ὅτι δὲν εἶναι μόνο οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ψυχὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπόλοιπα ζῶα καὶ τὰ φυτὰ. Καὶ ἀφοῦ, λοιπόν, ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα σύστημα ἰκανοτήτων ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ ζωντανὰ ὄντα, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὕλική. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ψυχὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὁ Ἀριστοτέλης, σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸν Πλάτωνα, τονίζει ὅτι κάθε ζωντανὸς ὀρ-

γανισμός πού διαθέτει μιὰ ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἰκανότητες πού σχετίζονται μὲ τὴν ψυχὴ εἶναι ὑλικὸ ὄν, ἀναγνωρίζοντας ἔτσι τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο τῆς ὕλης στὴν ὁποία ἐδράζονται αὐτὲς οἱ ἰκανότητες. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἄλλωστε, ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

Περνώντας, τέλος, στὴ στωικὴ θεωρία γιὰ τὴν ψυχὴ, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνω ὅτι δυστυχῶς τὰ κείμενα τῶν Στωικῶν δὲν ἔχουν διασωθεῖ, καὶ οἱ ἀπόψεις τους βρίσκονται στὰ ἔργα ἄλλων φιλοσόφων σὲ ἀποσπασματικὴ μορφή. Παρόλα αὐτὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι, γιὰ τοὺς Στωικούς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ψυχὴ εἶναι ὑλική. Ἐπίσης, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ Στωικοί, σὲ ἀντίθεση καὶ πάλι μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπεξεργάζονται μιὰ ιδιαίτερα στενὴ ἔννοια τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ περιορίζουν τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς στὶς νοητικὲς τῆς λειτουργίες.

Πιὸ συγκεκριμένα, γιὰ τοὺς Στωικούς, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα μόνον μέρος τῆς ζωτικῆς, νοήμονος, θερμῆς πνοῆς πού διαπερνᾷ ὁλόκληρο τὸν κόσμον, αὐτὸ πού οἱ Στωικοὶ ὀνομάζουν «πνεῦμα». Στὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα διαπερνᾷ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἶναι τὸ πνεῦμα πού συνέχει τὸν ἄνθρωπον καὶ στὸ ὅποιο ὀφείλονται οἱ ιδιότητές του νὰ μιλά, νὰ αἰσθάνεται, νὰ σκέφτεται. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ὑλικό. Σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, τὸ πνεῦμα εἶναι ἓνα εἶδος ιδιαίτερα λεπτῆς ὕλης πού συνίσταται ἀπὸ φωτιὰ καὶ ἀέρα, μιὰ πύρινη μορφή ἀέρα πού συνέχει τὰ πάντα. Καὶ ὑπάρχουν διαφορετικὰ εἶδη πνεύματος, πού

ἄλλοτε δίνουν στὰ πράγματα ζωὴ καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ἄλλὰ καὶ τὸ εἶδος ζωῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ πνεύματος. Ἄπὸ τοὺς ζωντανούς ὀργανισμούς μόνο τὰ ζῶα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ψυχὴν.

Ὁ Χρῦσιππος διαίρεσε τὴν ψυχὴν σὲ ὀκτὼ μέρη ἢ δυνάμεις: οἱ πέντε αἰσθήσεις, οἱ λειτουργίαι τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ τῆς ὀμιλίας, καὶ τέλος αὐτὸ πού οἱ Στωικοὶ ὀνομάζουν «τὸ ἡγεμονικόν», δηλαδὴ τὸ καθοδηγητικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖο οἱ περισσότεροὶ Στωικοὶ τοποθετοῦν στὴν καρδίαν καὶ ὄχι στὸ κεφάλι. Τὸ ἡγεμονικόν εἶναι ἡ ἕδρα τῆς συνείδησης καὶ σὲ αὐτὴν ἀνήκουν ὅλες οἱ λειτουργίαι πού θὰ συνδέαμε μὲ τὸν ἐγκέφαλο. Μιὰ ἀπὸ τίς λειτουργίαι εἶναι ἡ «ὀρμὴ», δηλαδὴ ἡ παρόρμηση ὡς κίνηση τῆς ψυχῆς πρὸς κάτι ἢ κίνηση ἀπομάκρυνσης ἀπὸ κάτι. Ἡ ψυχὴ ἔχει αὐτὴ τὴν παρόρμηση μόνον δεχτῆ μιὰ αἰσθητηριακὴ ἐντύπωση ἢ παράσταση, μιὰ «φαντασία».

Οἱ λειτουργίαι αὐτὲς εἶναι κοινὲς στοὺς ἄνθρώπους καὶ στὰ ὑπόλοιπα ζῶα. Ἄλλὰ ἡ παρόρμηση κατευθύνει τοὺς ἄνθρώπους μόνο στὰ πρῶτα χρόνια τους, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ αὐτοσυντήρηση. Καθὼς μεγαλώνει ἓνα παιδί, ὅμως, τὸ ἡγεμονικόν ἀλλάζει οὐσιαστικὰ μὲ τὴν προσθήκην τοῦ λόγου. Σύμφωνα μὲ τὴν στωικὴ ἄποψη γιὰ τὴν ἀνθρώπινην ἀνάπτυξιν, οἱ παρορμήσεις τροποποιοῦνται τόσο ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ λογικοῦ, ὥστε παύουν νὰ ὑπάρχουν ὡς ἀνεξάρτητὴ λειτουργία. Ἡ ἀνθρώπινη φύσιν εἶναι ἔτσι συγκροτημένη ὥστε νὰ μετατρέπεται ἀπὸ κάτι τὸ μὴ λογικὸ καὶ τὸ ζῶδες σὲ μιὰ δομὴ πού συνίσταται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ λογικόν. Γιὰ τὸν Χρῦσιππο, ἄρα, ὅλη ἡ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἡγεμονικοῦ εἶναι λογικὴ, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι προϋποθέτει τὴν ἔλλογην κρίσιν καὶ ἀπου-

σιάζουν από αυτό ψυχικές δυνάμεις αντίστοιχες με την πλατωνική και άριστοτελική επιθυμία.

Ἀκόμη και τὰ συναισθήματα, τὰ «πάθη», εἶναι λογικές κρίσεις γιὰ τοὺς Στωικούς. Ἄν ἐπιθυμήσαμε ἢ φοβηθήκαμε κάτι εἶναι γιατί εἴχαμε μιὰ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται αὐτὸ νὰ εἶναι ὠφέλιμο ἢ ἐπιβλαβές γιὰ μᾶς. Ἐνας ἄνθρωπος ἔχει, ἐπομένως, πάθη, ὅταν συγκατατίθεται σὲ μιὰ ψευδῆ ἐντύπωση καὶ δημιουργεῖ στὸν ἑαυτό του τὴν παρόρμηση νὰ ἐπιζητήσῃ ἢ νὰ ἀποφύγῃ πράγματα τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ εἶναι, πάντα κατὰ τὸν Χρυσίππο, ἀδιάφορα. Ἄρα τὰ πάθη παρουσιάζονται στὴ στωικὴ ἠθικὴ ὡς ὑπερβολικὲς παρορμήσεις, ὡς λανθασμένες κρίσεις, ὡς μὴ ἔλλογες κινήσεις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καί, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, οἱ ἄνθρωποι θὰ πρέπει νὰ ἐπικρίνονται γιὰ αὐτά. Ἄφοῦ, λοιπόν, δὲν ὑπάρχει ξεχωριστὸ μέρος τῆς ψυχῆς ποὺ νὰ σχετίζεται μὲ τὰ πάθη, δὲν ὑπάρχει στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὴ λογικὴ καὶ τὰ πάθη. Οἱ ἐσωτερικὲς συγκρούσεις εἶναι, γιὰ τὸν Χρυσίππο, γρήγορες ἀμφιταλαντεύσεις τοῦ λογικοῦ μας, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ ἐπιλέγει μιὰ κατεύθυνση καὶ στὴ συνέχεια ἄλλη.

Σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει ἐπιθυμητικὸ καὶ θυμικὸ στοιχεῖο, γιατί ὅλο τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι λογικό. Ἡ στωικὴ ψυχολογία φαίνεται νὰ ἀντιμάχεται ὄχι μόνον τὴν πλατωνικὴ καὶ ἄριστοτελικὴ ψυχολογία, ἀλλὰ καὶ νὰ περιφρονεῖ τὸν κοινὸ νοῦ. Μάλιστα ὁ Ποσειδώνιος, ποὺ ἀνῆκε ἐπίσης στὴ Στωά, ἀπέρριψε τὴ θεωρία τοῦ Χρυσίππου μὲ κύριο ἐπιχείρημα ὅτι δὲν ἔλαβε ὑπόψη τὰ μὴ ἔλλογα στοιχεῖα στὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἄριστοτέλης εἶχαν προνοήσει γιὰ αὐτό, θεωρώντας τὴν ἐπιθυμία συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ψυχῆς δια-

φορετικό από τὸ λογικό, ἂν καὶ ἰκανὸ νὰ ὑποτάσσεται σὲ αὐτὸ ἢ νὰ ἐπαναστατεῖ ἐναντίον του.

Ἱστορικὰ φαίνεται νὰ ἐπικράτησε ἡ πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ θέσις. Οἱ ψυχολογικὲς θεωρίαι γιὰ τὸ ἀνθρώπινο ὑποσυνείδητο ἀποδέχονται ὅτι ἡ συνθετότητα στὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται μὲ τὴ συνθετότητα τῆς ψυχῆς, παρόλο ποὺ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς δὲν ἔχει πιά τὴν εὐρύτητα ποὺ συναντᾶμε στοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Ἡ θεωρία τῶν Στωικῶν χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς νοησιαρχικὴ καὶ ἀκραία. Ἔτσι τὴν ἀντιμετωπίζουν πολλοὶ σύγχρονοι μελετητές, οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐξηγήσουν συνδέοντάς τὴν μὲ τὴ γενικότερη ἠθικὴ θεωρία τῆς Στοᾶς ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πλήρη ὑπευθυνότητα τῶν πράξεών τους. Γιατὶ, φυσικά, ἂν ἡ ψυχὴ μας εἶναι μόνον ἔλλογη, δὲν μπορούμε νὰ δικαιολογοῦμε λαθασμένες ἐπιλογὲς καὶ πράξεις ἀναφερόμενοι στὸ μὴ ἔλλογο μέρος τῆς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὑπάρχει ἓνα στοιχεῖο στὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία ποὺ εἶναι περισσότερο προβληματικὸ ἀπὸ ὅ,τι ἀρχικὰ φαίνεται, καὶ χρειάζεται ἐπίσης ἐξήγηση. Ἀναφέρομαι, πρὶν συγκεκριμένα, στὸ ὅτι καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μεταφέρουν τὸ μὴ ἔλλογο στοιχεῖο ἀπὸ τὸ σῶμα σὲ ἓνα μέρος τῆς ψυχῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον τὸ ὅτι γιὰ τοὺς Στωικοὺς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀποκλειστικὰ ἔλλογη, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχὴ ἔχει καὶ ἓνα ἔλλογο καὶ ἓνα μὴ ἔλλογο μέρος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑποστηρίζουν παράλληλα μιὰ σαφὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα. Δυστυχῶς δὲν ἔχω ἐπαρκὴ ἐξήγηση γιὰ αὐτὴν τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀρι-

στοτελική ἐπιλογή. Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ θεωρήσουμε ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθοῦν νὰ περιγράψουν μὲ μεγαλύτερη πειστικότητα τὶς ἀνθρώπινες ἐπιθυμίες, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν στὸ χῶρο τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης κι ἄς μὴν εἶναι ἀπολύτως ἔλλογες.

Τὸ ἐρώτημα, ὅμως, ποὺ κυρίως ἀπομένει νὰ θέσουμε εἶναι τὸ ποιὲς ἀπὸ τὶς διαφορετικὲς θεωρίες τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων γιὰ τὴν ψυχὴ, καὶ πιὸ συγκεκριμένα γιὰ τὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς, βρίσκονται στὰ θεμέλια ἠθικῶν συστημάτων ποὺ ἀποτελοῦν πράγματι βοηθητικούς ὁδηγούς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη εὐδαιμονία καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀνέφικτες οὐτοπίες. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἐνδιαφέρον ζήτημα γιὰ κάποια ἄλλη, πιὸ συστηματικὴ μελέτη.

Βιβλιογραφία

- J.-B. Gourinat, *Οί Στωικοί για τήν Ψυχή*, μτφ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, έκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1999.
- H. Lorenz, «Ancient Theories of Soul», <http://plato.stanford.edu/entries/ancient-soul/>.
- T. M. Robinson, *Plato's Psychology*, Toronto 1995
- C. Shields, «Aristotle's Psychology», <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-psychology/>.

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ
Λεωφ. Ἀμαλίας 4, 105 57 Ἀθήνα
e-mail: aliakou@kikpe.gr